

Arto Tuominen

Empress of Ireland – 70 suomalaissiirtolaista syvyyksiin

**Artikkeli on julkaistu myös
Siirtolaisuus-Migration -lehdessä 1/1999 (s. 16–22).**

Siirtolaisuusinstituutti – Migrationsinstitutet

Turku – Åbo 1999

<http://www.migrationinstitute.fi>

Empress of Ireland – 70 suomalaissiirtolaista syvyyksiin

Kanadan merihistorian traagisimmassa onnettomuudessa 29.05.1914 menehtyi 1015 ihmistä Quebecistä Liverpooliin matkalla olleen Canadian Pacific -yhtiön ylpeyden *Empress of Irelandin* törmättyä St. Lawrence -joella norjalaiseen hiililaiva *Storstadiin*. Mukanaan alus vei myös 70 suomalaissiirtolaista, jotka olivat palaamassa vanhaan kotimaahansa — kuka pettyneenä siirtolaiselämään, kuka järjestämään asioitaan. Vain 21 suomalaista pelastui.

Titanicin onnettomuus paria vuotta aiemmin jäi ihmisten mieleen, vaikka varsinaisten matkustajana olleiden uhrien määrä (804) jäi sillä pienemmäksi kuin *Empress of Irelandilla* (840). Myös suomalaisuhrien määrä oli suurempi *Empress of Irelandilla* kuin *Titanicilla*. *Empress of Ireland* unohdettiin paljolti pari kuukautta myöhemmin alkaneen ensimmäisen maailmansodan tähden. Sodan kauhut löivät laudalta St. Lawrence -joen tragedian.

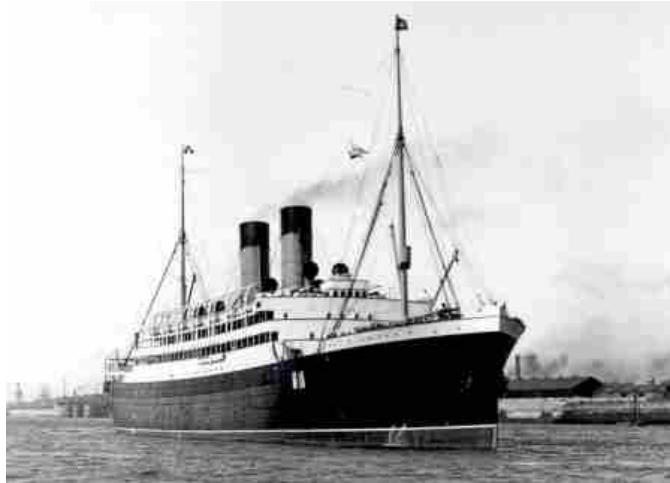
Loistokas ruhtinatar

Empress of Ireland suorastaan säteili majesteetillista loistoa ollessaan lähtövalmiina Quebecin satamassa 28. toukokuuta 1914. Loistokkaine juhlasaleineen, hytteineen, päihinäpuisine kirjastosaleineen ja krikettikenttineen oli alus eittämättä eräs aikansa hienoimmista valtameripurjehtijoista.

Aluksen oli rakentanut jo vuonna 1906 Fairfield Shipping Companyn Glasgown telakka. Voimakkaat höyrykoneet takasivat alukselle tasaisen 20 solmun matkanopeuden. Sitä pidettiin nopeana ja sen ennätysaika Atlantin ylityksessä vuodelta 1911 oli 5 päivää, 13 tuntia ja 45 minuuttia. Laivaa pidettiin myös turvallisena, olihan sillä 40 pelastusvenettä ja runsaasti pelastusvöitä. Vesitiiviit osastot ja palo-ovet lisäsivät turvallisuutta. "Ruhtinattarella" oli ylitetty Atlanti jo yli yhdeksänkymmentä kertaa.

Canadian Pacific -yhtiöllä oli syytä olla ylpeä laivastostaan. *Empress of India*, *Empress of China*, *Empress of Japan* sekä *Empress of Britain* ja *Empress of Ireland*. Kanadalaiset olivat rakentaneet paitsi toimivan meritien Euroopasta, myös jatkoyhteyden rautateillä aina Ison valtameren rannalle ja siitä eteenpäin Aasiaan.

Siniset viirit osoittivat kaiken olevan lähtövalmiina *Empress of Irelandilla*. Aiemmin päivällä oli alukseen lastattu hopeaharkkoja Ontarion Cobaltista. Laivalla oli 420:n miehistön jäsenen lisäksi 1057 matkustajaa. Yhteensä siis 1477 ihmistä odotti matkan alkavan. Tuskin kukaan heistä aavisti matkan päättyvän muutaman tunnin päästä St. Lawrence -joella lähellä Rimouskin kaupunkia. Alus irtosi laiturista iltapäivällä kello 4.27.

Empress of Ireland. Rakennettu 1906, Fairfield Shipping Co, Glasgow. Omistaja Canadian Pacific. Reitti Quebec-Liverpool (talvisin Halifax-Liverpool). Pituus 167 m. Suurin leveys n. 20 m. Nopeus 20 solmua. Paino 14 191 tonnia. Koneteho 18500 i.h.p. Matkustajakapasiteetti; I lk 350 hlöä, II lk 350 hlöä, III lk 1000 hlöä. Upposi 29.5.1914. Kuva: Arto Tuomisen kokoelmat.

Jumala kanssanne, kunnes taas tapamme

Näin lauloi pieni saattamaan tullut Pelastusarmeijalaisten ryhmä laiturilla, mahtavan aluksen lähtiessä kääntymään alavirtaan St. Lawrence -jokea, kohti kolmensadan kilometrin päässä olevaa Rimouskia. Laivalla oli 170 pelastusarmeijalaista, jotka olivat matkalla Lontoossa pidettävään kongressiin.

Matkustajien joukossa oli myös monia kuuluisuuksia kuten englantilainen tutkimusmatkailija Sir Henry Seton-Karr, näyttelijä Laurenee Irving kauniin näyttelijävaimonsa Mabel Hickneyn kanssa sekä Toronto Starin pilapiirtäjä Teddy Gray. Myös pellavahiuksinen 7-vuotias Grace Hannagan vanhempineen oli mukana. Hänen isänsä, Edward Hannagan, oli Pelastusarmeijan orkesterin kapellimestari.

Kuuden kilometrin päässä Rimouskin kaupungista sijaitsee pienen pieni Pointe-au-Peren (engl. Father's Point) kylä. Kello yhden jälkeen aamulla 29. toukokuuta otti *Empress of Ireland* sieltä mukaansa viimeiset Eurooppaan osoitetut postisäkit. Luotsi luovutti aluksen sen kapteenin ja perämiehen käsiin ja varsinainen merimatka alkoi.

Kapteeni George Kendall

Jo alle nelikymmenvuotiaana kapteeni George Kendall oli Atlantin ylityksen veteraaneja. Hän oli tullut kuuluisaksi muutamia vuosia aiemmin, ollessaan toisen Canadian Pacific -yhtiön aluksen, *Montrosen*, kapteenina. Tarkkasilmäinen kapteeni oli tuolloin havainnut

aluksellaan englantilaisen murhamiehen, Hawley Crippenin, sähköttänyt Scotland Yardiin ja järjestänyt murhamiehen pidätyksen Kanadassa. Scotland Yardin etsivä oli kiihruhtanut nopeammalla aluksella *Montrosen* ohi ja oli odottamassa Crippeniä Kanadassa. Kendall oli saanut tapauksesta palkinnoksi 250:n punnan shekin, muttei ollut sitä lunastanut. Nyt se oli kehystettynä *Empress of Irelandin* kapteenin hytissä.

Vain paria viikkoa aiemmin Kendall oli saanut yhtiön johdolta sähkeen, jossa oli erityisesti korostettu turvallisuuden merkitystä merellä. Riskejä ei saanut ottaa. Niinpä yhtiön alukset käyttivätkin Atlantin ylityksessä ns. eteläistä Cape Racen reittiä päinvastoin kuin *Titanic* aikoinaan.

St. Lawrence -joki on tällä kohtaa noin 40 kilometriä leveä, muistuttaen siis pikemminkin suurta järveä kuin jokea. Sinä yönä oli tyventä, hopeinen kuu kumotti ja taivas oli tähtinen. Upea ilta merimatkalta.

Yön laivat

Kello 1.35, heti Pointe-au-Perestä lähdön jälkeen, soitti tähystäjä kelloa: laivan masto näkyvässä! Näkyviin tullut laiva oli 6028 tonnin norjalaisalus *Storstad*, lastinaan 10000 tonnia hiiltä Australiasta Montrealiin. Kapteeni Thomas Andersen oli nukkumassa, kun alukset havaitsivat toisensa. Pian havainnon jälkeen alukset ympäröi sankka sumu, mikä oli tähän aikaan vuodesta yleistä näillä seuduilla.

Sekä *Empress of Ireland* että *Storstad* ulvottivat molemmat sireeneitään osoittaen että muutoksia kurssissa ei ollut tehty. Kuitenkin kello 1.55 sukelsi *Storstad* äkisti sumusta kohden *Empress of Irelandia* törmäten sen oikeaan kylkeen. Törmäys oli pahin vesirajan alapuolella, olihan hiililaiva raskaassa lastissa ja ui syvällä.

Kapteeni Kendall huumaantui törmäyksen voimasta, mutta sai määrättyä kaikki kymmenen vesitiivistä osastoa suljettaviksi. Vain yksi ehdittiin sulkea, muut olivat jo veden täyttämiä. Nyt Kendall määräsi laivansa täyttä höyryä eteenpäin saadakseen pohjakosketuksen matalikolle. Kunnes höyry loppui. Mies huusi megafonilla *Storstadille*, ettei alus vetäytyisi taaksepäin vaan yrittäisi työntää *Empress of Irelandin* edellään matalikolle. *Storstadilla* ei kuitenkaan ymmärretty pyyntöä vaan laiva lähti taaksepäin! Kapteeni Kendall tiesi, että "Ruhtinattaren" taru oli loppu ja huusi käskyn: Valmistautukaa jättämään laiva!

Pelastukoon ken voi

Empress of Ireland oli nyt kääntynyt kyljelleen. Kuusi- tai seitsemänsataa ihmistä oli tarkertunut sen runkoon kuin iilimadot uskoen hetken, että laiva oli pohjassa. Näin ei kuitenkaan ollut. Kello 2.09, vain neljätoista minuuttia törmäyksestä, laiva upposi mukanaan satoja kannen alle loukkuun jääneitä matkustajia. Ihmiset olivat olleet onnettomuuden sattuessa nukkumassa.

Onnettomuudessa menehtyivät niin tutkimusmatkailija Seton-Karr kuin Teddy Graykin. Laurence Irving ja Mabel Hickey hukkuivat toisiaan suudellen. Pieni Grace Hannagan pelastui, mutta eivät hänen vanhempansa. Laivalla tyttö matkusti seuraavan kerran vasta vuonna 1981. Grace eli onnettomuuden kokeneista pisimpään ja antoi vielä vuonna 1993 haastattelun Toronto Starille.

Lämmittäjä William Clarke Lontoosta, joka tuona kohtalokkaana yönä oli työvuorossa lapioimassa hiiliä onnettomuuslaivassa, lienee kuitenkin ollut onnekkain pelastuja. Ei kai voine muuta väittää, mies kun oli ollut lämmittäjänä myös Titanicissa sen kohtalonyönä! Hän kertoi myöhemmin haastattelussa pelastautumisistaan. Titanicilta oli miehen mukaan ollut vaikea pelastautua sen pystysuoran uppoamistavan tähden. *Empress of Ireland* pelastautuminen oli siihen verrattuna lastenleikkiä — alushan vain kierähti ympäri ja vajosi... Haastattelun lopuksi Clarke ilmoitti haluavansa uuden pestin laivalle.

Montreal, June 18th, 1914

LIST
OF
PASSENGERS AND CREW
ON THE
EMPRESS OF IRELAND
SAILED FROM QUEBEC, MAY 28th, 1914

SUMMARY

	Saved	Lost	Total
First Cabin - -	36	51	87
Second Cabin - -	48	205	253
Third Class - -	133	584	717
Crew (including Musketeers)	245	175	420
Total - -	462	1015	1477

Turmalaiivan uhrien lukumäärät julkaistiin Montrealissa
18.6.1914. -- *Merseyside Maritime Museum, Liverpool.*

Empress of Irelandin omista pelastusveneistä saatiin laskettua vain 4, loput 36 venettä jäivät laskematta. *Storstad* laski muutaman pelastusveneeseen, mutta ne täyttyivät heti vedellä, ja kun laiva saapui keula murskana Rimouskiin, sen havaittiin pelastaneen vain muutaman ihmisen.

Pelastustyössä sen sijaan kunnostautuivat apuun kiiruhtaneet postilaiva *Lady Evelyn*, joka pelasti yli kolmesataa ihmistä, ja *Eureka*, joka pelasti 60 matkustajaa. Kaikki pelastuneet tuotiin aluksi Rimouskiin. Yli puolet pelastuneista oli miehistön jäseniä. Laivalla oli 134 lasta, joista vain neljä pelastui. Ruumiit vietiin pääosin Quebeciin tunnistamista varten, ja myöhemmin pidettiin katkerat muistojuhlat niin Quebecissä, Montrealissa kuin Torontossakin.

Kenen syy?

Kesäkuussa lordi Merseyn johtamissa tutkimuksissa todettiin suurimmaksi syylliseksi onnettomuutteen norjalaisen *Storstadin* miehistö. Kapteenit syyttelivät vielä pitkään toisiaan. Kumpikin oli vakuuttunut siitä, että juuri toinen oli muuttanut sumussa kurssia. Tiedä syyllisestä, mutta ainakin seuraava pitää paikkansa. Kapteeni Kendall ei enää koskaan saanut kipparoitavakseen Canadian Pacific -yhtiön alusta. Mies palveli kuitenkin yhtiötä sen Lontoon toimistossa aina vuoteen 1939 asti, jolloin jäi eläkkeelle. Vanha kapteeni kuoli kuusikymmentäluvun puolessavälissä Lontoolaisessa vanhainkodissa yli yhdeksänkymmenen vuoden ikäisenä.

St. Lawrence -joella, muutama kilometri itään Pointe-au-Perestä, on vieläkin punainen poiju paikassa, johon alus vajosi. Jo kesällä 1914 pääsivät sukeltajat nostamaan laivan arvokasta lastia. Hylky unohdettiin sitten vuosikymmeniksi ja "löydettiin" uudestaan muutama vuosi sitten. Sukeltajat ovat halunneet räjäyttää hyllyn päästäkseen käsiksi mahdollisesti aluksessa edelleen olevaan arvotavaraan. *Empress of Ireland* makaa pohjassa siten, että sen syvyys pinnasta on noin 25-50 metriä.

Empress of Irelandin uppoamispaikka. -- *The War Cry* 30.5.1914.

Varsinaisen kylän ulkopuolella on pieni aidattu hautausmaa, johon on haudattu turman tuntemattomiksi jääneet monet uhrit. Paikallinen museo vaalii aluksen ja uhrien muistoa säilyttäen joitakin löytyneitä esineitä tästä kovan onnen aluksesta, jonka niin moni on jo unohtanut.

Mandi ja Orvokki

"Ajatuksissani vain kiertää ne hirveät kärsimykset, joista oma vilpittömästi rakastama vaimoni ja isän ilo, äidin toivo, pieni Orvokki, saivat kärsiä ennen kuolemaansa."

Näin kirjoitti quebeciläisestä Blanchard-hotellista Ilmajoella syntynyt John Mäki, osuuskauppamies ja Toveri-lehden kirjanpitiäjä, kälylleen Fanny Käyhkö-Wesleyille.

Hän oli matkustanut Michiganin Ishpemingistä parin Negauneen miehen kanssa tunnistamaan rakkaitaan, vaimoaan Mandia ja parivuotiasta tytärtään Orvokkia, mutta ei löytänyt heitä. Kuinka olisikaan, sillä kaikki laivan suomalaiset olivat matkustaneet kolmannessa luokassa, jonka ovet ainakin epävirallisen tiedon mukaan pidettiin suljettuina, kunnes yläkannen pelastustyöt päästiin aloittamaan.

John, Orvokki ja Mandi Mäki. Vuonna 1903 Amerikkaan muuttanut ilmajokinen Mäen Jussi menetti Empress of Irelandin mukana vaimonsa ja tyttärensä. *Kuva: Työväen Arkisto.*

Mandi ja Orvokki olivat olleet matkalla Mandin syntymäkotiin Tohmajärvelle. Siellä heidän oli määrä viipyä vuosi ja palata sitten taas Ishpemiin. Mandi Mäki oli yrittänyt saada tyttärelleen ja itselleen matkaseuraksi laivalle pikkuisen Armand Lohikosken äiteineen. He kuitenkin peruuttivat viime hetkellä matkansa. Pikku Armand opittiin myöhemmin Suomessa tuntemaan rakastettuna Puupää-filmien ohjaajana.

Empress of Irelandin viimeisellä matkalla mukana olleet suomalaiset			
Matkustajan nimi	Kotipaikka	Määränpää	Huom.
Anderson, J.	Winnipeg, Kanada	Helsinki	Corsican* 31.5
Bergman, Senja	Ironwood, Michigan	Helsinki	hukkunut
Bergman, Reino	Ironwood, Michigan	Helsinki	hukkunut
Ekqvist, Arvid	Duluth, Minnesota	Helsinki	Alsatian* 4.6.

Fant, Mick	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Forström, Wm.	Minneapolis, Minnesota	Turku	hukkunut
Forström, Mrs. Wm.	Minneapolis, Minnesota	Turku	hukkunut
Forström, Waldo	Minneapolis, Minnesota	Turku	hukkunut
Forström, Tane	Minneapolis, Minnesota	Turku	hukkunut
Fussila (Jussila?), Kalle	Copper Cliff, Kanada)	Helsinki	hukkunut
Hakala, Mary	Negaunee, Michigan	Turku	hukkunut, tunnist.
Hämäläinen, Vilho	Montreal, Kanada	Helsinki	Alsatian 4.6.
Hannunen, Edwin	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Hannunen, Aino	Montreal, Kanada	Helsinki	Negauneehin 1.6.
Härkönen, Reino	Duluth, Minnesota	Helsinki	Alsatian 4.6.
Haverinen, Miss Kreetta	Toronto, Kanada	Helsinki	hukkunut
Heikkilä, Antti	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Heikkilä, Hilja	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut
Heikkilä, Vieno	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Holmberg, Edward	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Holmi, Liisa	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Jokinen, Frank	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Joukainen, Simo	Montreal, Kanada	Helsinki	Alsatian 4.6.
Kallio, Hilma	Montreal, Kanada	Hanko	Fort Williamiin 1.6.
Kangas, John	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Kangas, Einar	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Kestilä, Ivar	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Kinos, Eino	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Kivistö, Hilma	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Kivistö, Toivo	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Kivistö, Laura	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Koivisto, Tom	Ironwood, Michigan	Helsinki	hukkunut
Koivisto, Pauline	Ironwood, Michigan	Helsinki	hukkunut
Koivisto, Martti	Ironwood, Michigan	Helsinki	hukkunut
Koivisto, Arvi	Ironwood, Michigan	Helsinki	hukkunut
Koskinen, Helvi	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Koskinen, J.	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Koskinen, Milja	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Koskinen, Mrs. Manda	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Kujala, Jacob	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Kuukari, Victor	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Lahti, Herman	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Lammi, Matti	Marquette, Michigan	Helsinki	Alsatian 4.6.

Lampinen, Liisa	Calumet, Michigan	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Lehto, Matti	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Leikas, Anselm	Montreal, Kanada	Turku	hukkunut, tunnist.
Mäkelä, John	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Mäki, Mandi	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Mäki, Orvokki	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Mäki, Matti	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Mäkinen, Oscar	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Markkula, Sofia	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Markkula, Aino	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut
Markkula, Toini	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Markkula, Eero	Negaunee, Michigan	Helsinki	hukkunut
Markkula, Arvo	Negaunee, Michigan	Helsinki	Negauneehin 3.6.
Mattson, Mrs. Ida	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Mattson, Sulo	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Nevalainen, Otto	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Nissilä, Frank	Montreal, Kanada	Turku	Alsatian 4.6.
Nissilä, Sanni	Montreal, Kanada	Turku	hukkunut
Nivala, John	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Nivala, Lizzie	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Nivala, Roy	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Nurminen, Manu	Montreal, Kanada	Helsinki	Alsatian 4.6.
Petterson, Geo	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Piirainen, Erik	Montreal, Kanada	Helsinki	Cobaltiin 1.6.
Porre, Hilma	Ishpeming, Michigan	Helsinki	hukkunut
Praksi, Frank	Duluth, Minnesota	Helsinki	Alsatian 4.6.
Pykäri, Jacob	Copper Cliff, Kanada	Helsinki	Alsatian 4.6.
Pykäri, Kalle	Copper Cliff, Kanada	Helsinki	hukkunut
Raasakka, Antti	Duluth, Minnesota	Helsinki	hukkunut
Rantala, Kalle	Montreal, Kanada	Helsinki	Cobaltiin 1.6.
Saarinen, David	Montreal, Kanada	Hanko	hukkunut
Saarinen, Hilma	Montreal, Kanada	Hanko	hukkunut
Saarinen, Ernesti	Montreal, Kanada	Hanko	hukkunut, tunnist.
Salo, John	Montreal, Kanada	Turku	Alsatian 4.6.
Sivula, Matti	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Smedberg, R.	Port Arthur, Kanada	Helsinki	hukkunut
Smedberg, Master C.	Port Arthur, Kanada	Helsinki	hukkunut
Suni, Matti	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Taavettila, Allan	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.

Taavettila, Antti	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut, tunnist.
Taavettila, Hilma	Montreal, Kanada	Helsinki	Fort Williamiin 1.6.
Talbakka, Alex	Montreal, Kanada	Helsinki	Alsatian 4.6.
Thalix, Nestor	Duluth, Minnesota	Vaasa	Alsatian 4.6.
Thalix, Sofia	Duluth, Minnesota	Vaasa	hukkunut
Tiitus, Jacob	Wakefield, Michigan	Helsinki	hukkunut
Väisänen, David	Montreal, Kanada	Helsinki	hukkunut
Välimäki, Tuomas	Montreal, Kanada	Helsinki	Alsatian 4.6.
Viita (Wiitala) Kalle	Negaunee, Michigan	Helsinki	Alsatian 4.6.
* aluksia, joilla pelastuneet jatkoivat matkaa			

Lisää aiheesta:

Ballard, Robert & Archbold, Rick: Lost Liners. Hyperion-Madison Press Book, New York 1997.

Croall, James: Fourteen minutes. The last voyage of the Empress of Ireland. London, Michael Joseph Limited 1978.

Lohikoski, Armand: Mies Puupää-filmien takaa. Hämeenlinna 1993.

Marshall, Logan: The Tragic Story of The Empress of Ireland and other great sea disasters. L.T. Meyers 1914.

Musk, George: Canadian Pacific. The story of the Famous Shipping Line. Newton & Abbot, London.

Rasky, Frank: Great Canadian Disasters. Longmans Green 1961.

Roy, Karino: le Drame de L'Empress of Ireland, Pointe-au-Pere, 29 Mai 1914. Vanier QC; Les Editions de Plongeur 1993.

Sulkanen, Elis: Amerikansuomalaisen Työväenliikkeen historia. Fitchburg 1951.

The Sunday Sun 26.05.1985, Death of an Empress. (Murray)

The War Cry 30.05.1914; The War Cry 06.06.1914 Special Disaster number; The War Cry 13.06.1914 Great Tragedy of Sea.

Toronto Star 29.05.1993, 1.027 Drowned but Grace Hannagan Lived. (Murray)

Toronto Sun 24.05.1998, The Sinking of a Canadian Dream.

Työmies 02.-03.06.1914.

Wood, Herbert: Till we meet again. Imago Publ. Toronto 1982.

Zeni, David: Forgotten Empress. Tiverton, Devon, Halls Grove Publ. Media and Distribution 1998.

List of Passengers and Crew of the Empress of Ireland; Montreal 18.06.1914. Merseyside Maritime Museum, Liverpool.

August Wesley -kokoelma: kirjeenvaihto John Mäki/Fanny Wesley; 92 TAN 6-451, Työväenarkisto.

Katso myös seuraavat seuraavat Siirtolaisuusinstituutin www-artikkelit:

"The Finns on the Titanic" (Peter Björkfors)

"New York City Passenger Manifests of SS Titanic Survivors Rescued by the SS Carpathia" (Timothy Vincent Laitila)